DOI: 10.14746/sh.2014.16.3.012

Helena Staśkiewicz
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Śląsk jako pomost kulturowy między Europą Zachodnią i Wschodnią — w ujęciu współczesnych badaczy niemieckich

Książka pod redakcją Joachima Bahlckego *Śląsk i Ślązacy*[1] jest pierwszą publikacją niemieckich historyków po roku 1990, która stanowi tak obszernie kompendium wiedzy na temat dziejów Śląska i jej mieszkańców. Została ona wydana w języku polskim przez Wydawnictwo Naukowe Scholar w Warszawie w 2001 r. Książka powstała, jak zaznacza we wstępie autor, ponieważ „powinna stanowić wyczerpującą dokumentację obecnego stanu badań, z drugiej, powinna być czytelnym podręcznikiem" (s. 12). Po raz pierwszy w niemieckojęzycznej historiografii podjęto się próby omówienia dziejów Śląska nie tylko przed wybuchem II wojny światowej, ale także w latach powojennych po współczesność. Dlatego należy ją uznać niewątpliwie za kompendium wiedzy niemieckich historyków o Śląsku i Ślązakach, jednakże warto zaznaczyć, że nie jest to wiedza całościowa. Praca jest interesującym zbiorem esejów dotyczących wybranych zagadnień z dziejów Śląska i jej mieszkańców, i jako taka stanowi źródło wiedzy, do którego ustosunkowują się badacze zarówno po wschodniej, jak i zachodniej stronie Odry.

Publikacja składa się z siedmiu części: I. Dzieje ziem śląskich od początków do wybuchy II wojny światowej; II. Wojna, wypędzenie i nowy początek. Rozwój Śląska

[1] *Śląsk i Ślązacy*, red. J. Bahlcke, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2001, 447 ss. Oryginalny niemiecki tytuł: *Schlesien und die Schlesier* (Langen Müller, München 1996).

i los jego mieszkańców w latach 1939–1995; III. Gospodarka śląska od początków aż do uprzemysłowienia w XIX i XX wieku; IV. Śląska kultura życia codziennego i jej świat. Przegląd etnograficzny; V. Literatura śląska od początków do roku 1945; VI. Sztuka Śląska od romanizmu do wrocławskiej moderny. Ostatnią VII część monografii stanowią zebrane aneksy.

Najobszerniejszy materiał zebrał i przedstawił Joachim Bahlcke[2] w rozdziale pierwszym pt. „Dzieje ziem śląskich od początków do wybuchy II wojny światowej". Swoje rozważania oparł na dogłębnie przeanalizowanych materiałach archiwalnych i opracowaniach naukowych. Przedstawił Śląsk jako pomost łączący Europę Zachodnią ze Wschodnią na przestrzeni dziejów. Rozdział został podzielony na poszczególne podrozdziały opisujące historię Śląska jako prowincji od czasów prehistorycznych do późnego średniowiecza, kolejny omawiany okres to lata 1526–1740, czyli Śląsk pod panowaniem Habsburgów. Autor wskazał na wpływ wojen religijnych na rozwój społeczny i gospodarczy tego regionu oraz jego znaczenie w polityce europejskiej, tj. Wiednia. Kolejnym okresie — lata 1740–1914 — opisuje rolę Śląska w polityce Fryderyka Wielkiego, położenie śląskich katolików, protestantów i Żydów oraz pozycję Śląska po utworzeniu Rzeszy, tj. rozwój kulturkampfu i powstanie nowych prądów politycznych. W podrozdziale tym autor przedstawił także dążenia narodowe Ślązaków w przededniu wybuchu I wojny światowej. Ostatni okres omawiany przez autora to lata 1914–1939, tj. Śląsk między wojnami światowymi, czyli od walk plebiscytowych do totalitaryzmu. Warto zaznaczyć, że autor nie tylko opisał w sposób chronologiczny dzieje regionu, ale także podjął próbę scharakteryzowania społeczeństwa, tj. Ślązaków, analizując ich postawy wobec władzy, a także objaśnił wpływ poszczególnych wydarzeń historycznych na dalsze losy regionu i jej mieszkańców.

Autorem drugiego rozdziału pt. „Wojna, wypędzenie i nowy początek. Rozwój Śląska i los jego mieszkańców w latach 1939–1995" jest Joachim Rogall[3]. Wyjaśnia on szczegółowo wydarzenia związane z II wojną światową, czyli volkslistą na Górnym Śląsku, a także wypędzeniami i ucieczką Ślązaków. Podjął on również próbę scharakteryzowania Ślązaków poza Śląskiem, zamieszkujących po roku 1945 Niemiecką Republikę Demokratyczną oraz Czechosłowację. Autor zwrócił uwagę, że „utrata ojczyzny, majątku i dobytku, a także rozdzielenie i rozproszenie [...] dość wcześnie obudziło wśród wypędzonych [Ślązaków] silną potrzebę więzi z ziomkami i towarzyszami losu" (s. 198-199), bardzo często zapominaną wśród Polaków. Wyalienowani Ślązacy w narzucanym przez okupanta społeczeństwie w poczuciu

[2] Joachim Bahlcke, prof. historii, ur. w 1963 r. w Getyndze; studia historyczne z dziedziny Europy Wschodniej i historii nowożytnej oraz filozofii w Trewirze, Fryburgu, Wiedniu i Pradze, wykładowca na Uniwersytecie Humboldta w Berlinie i Uniwersytecie w Lipsku, od 2003 r. jest profesorem historii nowożytnej na Uniwersytecie w Stuttgarcie.

[3] Joachim Rogall — ur. w 1959 r. w Heidelbergu; studia z dziedziny historii Europy Wschodniej, historii średniowiecznej i nowożytnej oraz filologii słowiańskiej w Moguncji, Poznaniu i Heidelbergu; dyrektor Fundacji im. Roberta Boscha do spraw porozumienia między narodami; adiunkt w Katedrze Historii Europy Wschodniej na Ruprecht Karls Uniwersytet w Heidelbergu.

wspólnoty i wspólnego dziedzictwa kulturalnego łatwiej określali swoją tożsamość i szybciej integrowali się z lokalnym społeczeństwem, pamiętając o własnej odrębności bardziej niż inne narody.

Trzeci rozdział zatytułowany „Gospodarka śląska od początków aż do uprzemysłowienia w XIX i XX wieku" został napisany przez Reinharda Krämera[4]. Autor nakreślił dzieje i rozwój Śląska z perspektywy gospodarczej. Swoje rozważania rozpoczął od kolonizacji miast śląskich w XIII w. na prawie niemieckim, zauważając, że dla ekonomicznego rozwoju Śląska w XVII w. decydujące były trzy dziedziny gospodarcze: handel, tkactwo lniane oraz hutnictwo żelaza. Największy rozkwit gospodarki na Śląsku nastąpił w XIX w., kiedy to chałupniczą produkcję zaczęto zastępować zorganizowanym przemysłem, pierwszymi fabrykami i centrami przemysłowymi, m.in. Górnośląskim Okręgiem Przemysłowym, który aż do 1945 r. był głównym dostawcą węgla i najważniejszym ośrodkiem gospodarczym w Środkowo-Wschodniej Europie.

Czwarty rozdział, autorstwa Brigitte Bönisch-Brednich[5] przedstawia śląską kulturę życia codziennego i jej świat. Autorka dokonała w swoim eseju przeglądu etnograficznego. Zauważyła, że literatura niemieckojęzyczna nie dysponuje wystarczającymi źródłami do analizowania i opisywania społeczności Śląska, a w niektórych jej aspektach nawet ich nie ma. Autorka we wstępie do swoich rozważań sygnalizuje, że:

> […] przegląd historii kultury ludowej Śląska […] w przeważającej mierze musi się oprzeć na ludoznawczych i socjologicznych publikacjach z czasów przedwojennych, jako że aktualnych wyników badań prawie wcale nie ma. Z powodu braku odpowiedniej literatury zakłada się tu ograniczenie do badania życia na wsi. (s. 291)

Dlatego w swoich rozważaniach etnograficznych podjęła się omówienia takich aspektów życia, jak: warunki pracy mieszkańców wsi, budowa oraz wyposażenie domów i mieszkań, odzież, jedzenie i picie, zwyczaje oraz legendy. Wnioski, do jakich doszła autorka, *stricte* określają ludność wiejską Śląska jako ograniczoną, zależną od władzy, zubożałą społeczność, kierującą się tylko i wyłącznie skostniałymi regułami, które nie dają możliwości samorozwoju tej grupie.

[4] Reinhard Krämer — ur. w 1959 r. w Marienrachdorf; studia z zakresu historii, germanistyki i psychologii w Moguncji; do 1996 r. wykładowca Uniwersytetu Jana Gutenberga w Moguncji; zainteresowania badawcze: historia ruchu robotniczego ze szczególnym uwzględnieniem prowincji wschodnioniemieckich.

[5] Brigitte Bönisch-Brednich — ur. w 1960 r. w Northeim; studia na Uniwersytecie Georga-Augusta w Getyndze z dziedziny antropologii kulturowej, historii sztuki, archeologii i historii; w latach 1995–2000 wykładowca na Uniwersytecie w Getyndze, obecnie profesor antropologii na Victoria University of Wellington w Nowej Zelandii; obszary badań: teoria i metodologia antropologii kulturowej, narratologia, antropologia wizualna, kultura materialna, rytuały, antropologia polityczna, turystyka, migracje i emigracje.

Matthias Weber[6] w rozdziale piątym zatytułowanym „Literatura śląska od początków do roku 1945" zaznaczył, że literatura śląska nigdy nie stanowiła odrębności kulturalnej ani nie była ona nigdy specyficznym przykładem literatury. Przez wszystkie epoki literackie, pomimo że Śląsk leży na pograniczu dwóch regionów językowych i narodowościowych, zawsze odbierała ona impulsy z zewnątrz i była częścią większej całości. Należy pamiętać, że Śląsk nie stanowił nigdy żadnego zwartego regionu literackiego. Autor podkreślił, że nie można mówić o śląskim romantyzmie, ponieważ go nie było, natomiast należy mówić o śląskich romantykach. Jednakże zauważa, że na przestrzeni wieków śląscy pisarze podejmowali tematykę regionalną. Bliskie sercu były im nie tylko tematy ludyczne, ale także wydarzenia historyczne rozgrywające się na Śląsku, które stanowią o regionalności w literaturze. Dlatego autor w swoich rozważaniach pominął tematykę oraz gatunki literackie występujące na Śląsku, a zajął się głównie przybliżeniem sylwetek poetów i pisarzy, którzy byli związani ze Śląskiem przez swoje pochodzenie lub biografię. Wspomniał szerzej w swoich rozważaniach o tak wybitnych śląskich literatach, jak Martin Opitz czy też o osiadłym w Sudetach laureacie literackiej nagrody Nobla Gerharcie Hauptmannie.

Szósty rozdział autorstwa Andrei Langer[7] pt. „Sztuka Śląska od romanizmu do wrocławskiej moderny" jest próbą scharakteryzowania architektury Śląska. Autorka podkreśla, że:

> Śląsk przez stulecia nie stanowił ani zwartego krajobrazu artystycznego, ani punktu wyjścia jakiegoś nowego stylu. Mimo to wciąż powstawały tu wybitne dzieła sztuki, które jako pojedyncze realizacje wyprzedzały rozwój w Europie Środkowej. [...] na tych terenach przyjmowały się, za pośrednictwem innych krajów, najnowsze tendencje w sztuce. (s. 381)

Różnorodność architektoniczna Śląska przez stulecia była zdeterminowana jego geograficznym położeniem oraz jego przynależnością polityczną. Autorka sugeruje, że nie można napisać jednej historii sztuki Śląska, ponieważ sztuka ta jest sumą pojedynczych i wybitnych dzieł artystycznych powstałych w różnych epokach historycznych. Stąd autorka koncentruje się na omówieniu wybranych przykładów zabytków architektonicznych Śląska, powstałych w różnych epokach.

Niepodważalnym walorem poznawczym książki są materiały źródłowe i pomocnicze w postaci licznych ilustracji, map, tabel oraz zestawień. Jasny i przejrzysty jest również układ chronologiczno-tematyczny pozwalający na ukazanie kolejno zasadniczej problematyki, z jaką należy się zapoznać, zgłębiając tematykę

[6] Matthias Weber — ur. w 1961 r. w Ludwigsburgu; studia z germanistyki i historii na Uniwersytecie w Stuttgarcie; profesor na Uniwersytecie Carla von Ossietzky'ego w Oldenburgu; Dyrektor Federalnego Instytutu Kultury i Historii Niemców w Europie Wschodniej w Oldenburgu; zainteresowania badawcze: badania nad wczesnym okresem nowożytnym ze szczególnym uwzględnieniem historii Śląska i Pomorza.

[7] Andrea Langer — ur. w 1959 roku w Heidelbergu; studia z historii sztuki w Moguncji i Würzburgu; wykładowca na Uniwersytecie w Lipsku; zainteresowania badawcze: sztuka protestancka na Śląsku, rezydencje w Europie Środkowo-Wschodniej w późnym średniowieczu i odrodzeniu.

Śląska. Niewątpliwie do walorów książki można zaliczyć to, że choć każdy rozdział z osobna stanowi odrębną, zamkniętą całość, to razem opracowania te stanowią dość spójną panoramę Śląska, dającą pogląd na dzieje regionu i jego mieszkańców, w pewnej ciągłości historycznej, ze zwróceniem szczególnej uwagi na ważne wydarzenia historyczne, postaci, miejsca czy tradycje. Można zatem śmiało nazwać tę pracę monografią. Oparta została na skrupulatnie dobranej literaturze ogólnej i szczegółowej, ale przede wszystkim na obszernych i zróżnicowanych materiałach źródłowych. Na uwagę zasługuje bardzo dobry poznawczo wybór przedstawionych w aneksie załączników, które uzupełniają treść wykładu. Szczególnie wartościowe wydaje się kalendarium omawianych wydarzeń historycznych (s. 418), a także zebranie literatury tematycznie związanej ze Śląskiem (s. 385). Znaleźć tam można publikacje omawiające całościowo tematykę Śląska i Ślązaków, m.in. biografie i sprawozdania z badań naukowych, czasopisma i roczniki, materiały biograficzne a także opracowania ogólne i przeglądowe m.in. historię miast śląskich. Z kolei w części informacyjnej znalazły się noty biograficzne autorów poszczególnych rozdziałów (s. 427). Dodatkowym atutem książki jest indeks osób i nazw geograficznych i administracyjnych, znacznie ułatwiający orientowanie się w treści rozdziałów. Jest to praca znakomicie osadzona nie tylko w realiach współczesnej historiografii Śląska, ale także historiografii niemieckiej. Godne podkreślenia są ponadto odniesienia wielu zagadnień współczesnych do przeszłości. Szczególnie wartościowe są fragmenty pracy ukazujące rozwój Śląska i los jego mieszkańców w latach 1939–1995. Na wyróżnienie zasługuje obszerny wykład Joachima Bahleckego będący nie tylko zarysem dziejów Śląska od prehistorii do wybuchu II wojny światowej, ale tworzący doskonały kontekst historyczny dla problemów poruszanych w dalszych rozdziałach tej pracy.

Należy wspomnieć, że jest to książka świetnie recypowana. Praca zredagowana przez Joachima Bahlckego cieszyła się w ostatnich kilkunastu latach uznaniem wśród historyków polskich. Świadczą o tym m.in. recenzje Grzegorza Straucholda[8], Mieczysława Patera[9], Piotra Greinera i Ryszarda Kaczmarka[10] oraz Michała Tomaszka[11]. Można mieć nadzieję, że lektura tej publikacji zachęci historyków do tworzenia nowych, rozszerzonych i uzupełnionych opracowań monograficznych tego znaczącego w historii Polski i Niemiec regionu. Z pełnym przekonaniem podpisuję się pod słowami profesora Mariana Ptaka, który w recenzji kompendium konkludował, że jest to „pierwsza obszerna praca niemieckich historyków młodszej generacji, w której z pomocą nowego ujęcia naukowego podjęto próbę odideologizowania historii Śląska".

Helena Staśkiewicz

[8] „Przegląd Zachodni", 2002 nr 3, s. 183-187.

[9] „Folia Historica Cracoviensia", vol. 8, 2002, s. 371-381.

[10] „Śląsk", 2001 nr 9, s. 56-58.

[11] „Nowe Książki", 2002 nr 3, s. 60-61.